

Leibniz és a finnugorság

1. Azt gondolhatnánk, hogy Gottfried Wilhelm Leibniz (1646—1716) nyelvtudományt is érintő munkássága, ennek előzményei és azok hatása meglehetősen távol esik korunk magyar nyelvtudományának valóságától. Tekintettel arra, hogy napjainkban sem kevés azok száma, akik még mindig aggályosnak tartják a finnugor nyelvrokonságból fakadó tényeket, nem hiábavaló ismét visszapillantani arra az időszakra, amikor egyes jelenkori téveszmék egy meghatározó csoportja csírázásnak indult.

Leibniz volt az a kortársait és az elődöket is meghatározóan összefogó erő, amely — egyebek mellett — a szkítáknak és a keltáknak mint ősrégi népeknek saját kora és az utódok számára új értelmezést adott. Köztudott, hogy a „szkíták” egyik jelentős kísértő eszméje volt (és néha még ma is az) a hazai parakomparatív nyelvhasználatoknak. Ugyanakkor Leibniz a finn—magyar nyelvi együvértartozást is megfogalmazta.

A nyelvtudomány-történészek többségének vélekedése szerint Leibniz nyelvészként is jelentős alakja az általános tudománytörténetnek. Igaz, Leibniz a nyelvet nem a nyelv kedvéért kutatta, mint FERDINAND DE SAUSSURE, hanem az egyetemes nyelv (Universal-sprache) végső gyökereinek feltárása végett, főként annak céljából, miként lehetne akár számjegyekkel is leképezhető olyan fogalmi rendszert megalkotni, amely — túllépve az egyedi nyelvek sokféle esetlegességein — bármely nyelvet beszélő számára értelmes közlésekké állna össze.

Ismeretes, hogy Leibniz kitűnt tudományos sokoldalúságával: jelentősen hozzájárult a természettudomány fejlődéséhez, így például megsejtette az energia megmaradásának törvényét. Tisztelték kiváló matematikusként is. Filozófiájában azt hirdette, hogy az univerzum végtelen számú, önálló ún. monászból áll össze, amelyek azonban racionális kölcsönhatásba fonódva tartják fenn a világegyetem isteni rendeltetésű örök pilléreit. Ezek a széles érdeklődési tevékenységi körök azonban Leibniznél nem egymástól függetlenül futó párhuzamos vonalak soha-nem-találkozásaként jelentkeztek: hitt egy magasabb rendű, értelmünket meghaladó harmóniában, s így — megítélésem szerint — ez a harmóniakeresés fűzi egybe az egyes, egymástól távolinak tetsző tudományágakat, ekként nyelvészeti kutatásait is. Leibniz felfogása szerint ugyanis a nyelvben is a mathesis universalis, vagyis a harmónia egyik szublimált formája sejlik fel. Azért persze találunk némi ellentmondást is nézeteiben, mert a harmónia mellett (s talán azon túl is) Leibniz a nyelvekben felfedezni vélt bizonyos elkülönítő egységeket. Kereste ugyanis a nemzeti karaktert és tudatot, a mindenkor jelenvaló és meghatározó vonások együttesét, azt, ami megkülönbözteti a nyelv szellemében az egyik népet a másiktól. E tekintetben HERDER, HUMBOLDT, FR. BOAS, WEISGERBER, SAPIR, WHORF némely nézeteinek előfutárává válik. Ez a minősítés talán túlzás, ugyanis még jóval Leibniz fellépése előtt is voltak ilyen előfutárok (gondoljunk például PLATÓN és a hosszú századokat átívelő követőinek a legkülönbözőbb felfogásbeli árnyalataira).

Leibniz nyelvészeti tevékenységét a finnugor nyelvhasználat kialakulásában tekintélyes magyar nyelvészek (ZSIRAI MIKLÓS, PÁPAY JÓZSEF és mások) is méltányolták. Az elismerés azonban meglehetősen szűk térre korlátozódik, vagyis nem illeszkedik Leibniz sok részletből összetevődő nyelvészeti koncepciójához, amely bonyolultabb, árnyaltabb annál, semhogy azt egy-két mondatban át lehetne fogni. Továbbá figyelembe kell venni, hogy Leibniz — bármennyire is messzebbre látott kortársainál — mégiscsak korának szerényen fejlett nyelvtudományát képviselte. Mindemellett — szinte látnoki módon — sok olyasmit is megsejtett, amelyhez a nyelvtudomány csak később tudott felnőni. Elődjeinél világosabban látta és meg is fogalmazta, hogy „a nyelvek általában a népek legrégebbi emlékművei, még az írás és a művészetek előtt keletkeztek, a legjobban is mutatják ezek eredetét, leszármazását és vándorlását.” (Újabb vizsgálódások az emberi értelemről. Bp., 1930. 296. Eredetileg Leibniz halála után, 1765-ben jelent meg, franciául.) Korábban (1692.), egyik levelében a következőket írta: „A nyelvek az emberi faj legrégebbi emlékművei és legjobban ezek magyarázzák meg a népek eredetét” (J. T. WATERMAN, Leibniz and Ludolf on Things Linguistic: excerpts from Their Correspondence (1688—1703). Univ. of California Press, Berkeley—Los Angeles—London, 1977. 59). Érezhető, hogy itt hangsúlyosan az eredetről van szó.

A magyar nyelv hovatartozásának szempontjából Leibniznek a legismertebb nyilatkozata a következő: „A finneknek vagy földrészünk északkeleti részének nyelve, amelyet a lappok is beszélnek, a germán vagy inkább a norvég óceántól egész a Kaspi-tengerig terjed (habár meg-megszakítva szláv népektől, akik közéjük ékelődtek), és összeköttetésben áll a magyar nyelvvel, amely azokból az országokból ered, amelyek most részben Oroszország alá tartoznak.” (Újabb vizsgálódások... 291.) Azt, hogy a finn nyelv sok közös vonást mutat fel a magyarral, többször is említi, így például a „Sämtliche Schriften und Briefe” című gyűjteményben (Berlin, 1964. 7: 487. Továbbiakban: LSB.). Azonban ugyanezen az oldalon meglepődhetünk Leibniz e kérdésén: „nem tudom, vajon az erdélyi székelyek nyelve (»lingua Sicularum Transsylvaniae«) magyar-e vagy szláv”. E kérdés kapcsán tudnunk kell, hogy a XVII. század folyamán több külföldi tudós is feltette ezt a minden alapot nélkülöző kérdést.

Ami azonban a Leibniz által érintett magyar—finn nyelvi közelséget illeti, korábban az volt a hiedelem, hogy Leibnizet a hivatkozott állásfoglalásra COMENIUS egy, a két nyelvet érintő megjegyzése ösztönözte. COMENIUS azonban (a XVII. század közepén) mindössze annyit mondott, hogy vannak olyan nyelvek, amelyekben a „segédzavakat” („voculas”, vagyis tulajdonképpen a prepozíciókat, illetve „posztpozíciókat”) nem előre, hanem hátra helyezik (postponunt): az európai nyelvek közül ilyen a magyar és a finn nyelv. VÉRTES O. ANDRÁS megjegyzi, hogy „mai tudásunk szerint ő az első, aki kiemeli a magyar és a finn nyelv egy közös (nyelvtani) sajátosságát”, noha a két nyelv rokonságát szóba sem hozza (Comenius a magyar és finn nyelv egy közös sajátosságáról: NyK. 53. 1952: 290—1). A posztpozicionális jellegről (vagyis lényegében a magyar nyelv agglutinálós szerkezetéről) azonban korábbi sejtések is megfogalmazódtak. Így például — bármilyen hihetetlen is — Európában először éppen a magyar SYLVESTER JÁNOS emeli ki a magyar nyelv posztpozicionális (agglutináló) alapsajátosságát, szembeállítva az általa ismert európai (latin, görög, német) és az Európán kívüli nyelvvel (héber) (Vö. J. HEGEDŰS, Joannes Sylvester of Hungary, the First Linguist Publishing on Structure Comparison in 1539: Eurasian Studies Yearbook 66. 1994: 45—51). SYLVESTER nyelvtana azonban a magyarországi vérzivataros időkben sajnálatos módon elkallódott, így külföldön sem ismerhették meg. Ezért is figyelemre méltó B. KECKERMANN epigrammája, amelyet a címzett, SZENCZI MOLNÁR ALBERT latin—magyar szótárában a „Praefatio ad Lectorem”-et követően közzétett (Dictionarivum Latinovngaricum. Noribergae, 1604.). Az epigram-

ma lényegi mondanivalója az, hogy miként a héberben, úgy a magyar nyelvben is az igéket és a főneveket affixumok (ragok) követik. Ezt a különös nyelvi sajátosságot KECKERMANN nyomós érvnek tekinti a magyar nyelv héberhez fűződő hasonlóságában (vö. HEGEDŰS, Hiedelem és valóság. Bp., 2003. 51). Igen érdekes, hogy COMENIUS ismertette megjegyzésével nagyjából egyidejűleg ismeri fel G. HORN a finn nyelv kapcsán a poszt-pozicionális (tehát agglutináló) jelleget egy meghökkentő felvetésével, mely szerint a finnek nyelve hasonlít a „brazíliai” nyelvhez, ugyanis e nép és a finnek a prepozíciókat a főnév után helyezik (De Originibus Americanis Libri quatuor. Hagae Comitum... 1652. 166). Elmosódott körvonalakban tehát már felsejlett az agglutináció fogalmi kerete, ez pedig hozzátapadt mind a finn, mind a magyar nyelvhez.

Vitatható azonban, hogy Leibniz a finn és a magyar nyelv rokonságának felismeréséhez egyedül COMENIUS által jutott el, mint ezt többen is sejtetni engedik. Meggyőzőbb az, amit G. J. STIPA állít, miszerint e nyelvrokonság feltevése a svéd G. STIERNHJELM (1598—1672) és főként BENGT SKYTTE (1614—1683) már konkrétabb — szóhasonlításokkal is alátámasztott (pl. finn *pää*, m. *fő*) — kutatásain (vagy inkább szerencsés találatain) alapult (G. J. STIPA, Finnisch-ugrische Sprachforschung. Helsinki, 1990. 141—4). STIPA feltételezte továbbá, hogy minderre magyarázatot adhat MARTIN FOGEL hátrahagyott munkáinak (és főként kéziratának) Leibniz által végzett rendezése, katalogizálása közben esetleg előkerült „De Finnicæ lingue indole observationes” (1668.) című kézírata. M. FOGEL ebben elsőként fogalmazta meg — grammatikai és szókinszbeli bizonyító apparátussal — a finn és magyar nyelv rokonságát. Ismeres, hogy ez a kézirat elkallódott, csak a XIX. század utolsó harmadában bukkant rá véletlenül a finn SETÄLÄ. Leibniz ugyan többször is szól M. FOGEL könyveinek, kéziratának rendezéséről, de nem utal az említett kézíratra. Hacsak nem tekintjük sejtetésnek Leibniz Christian Habbeushoz címzett (1676. januári) levelét, amelyben közli, hogy egy nagyon „különös” kézíratra bukkant (LSB. 1: 343). Sajnos ez a „különös” minősítés nem sokat mond, mert M. FOGEL — mint polihisztor — még matematikával is foglalkozott, ha nem is olyan mélységben, mint Leibniz. Nagy a valószínűsége annak, hogy ez a „különös” kézirat nem finn—magyar nyelvészeti témát érintett, mert akkor Leibniz sokkal markánsabban nyilatkozott volna a finn—magyar nyelvi hasonlóságról.

Leibniz a korabeli tudósoknál jobban érzékelte az általános nyelvészeti érdeklődési körébe vágó nyelvi anyagok hiányát, és nyomatékosan hangsúlyozta a gyűjtési munkálatok alapvető fontosságát. E célból, akitől elvárhatónak tartotta, szorgalmazta különféle nyelvű Miatyánk-szövegek felkutatását, gyűjtését, hogy így rendelkezésre álljon egy közös „összehasonlítási mérték” („ut habeamus communem mensuram comparationis”; LSB. 8: 228). 1692-ben még az orosz cárt is felkérte, hogy gyűjtessen Miatyánk-szövegeket az uralma alatt élő népek nyelveiből (LSB. 7: 613). Miatyánk-szövegek már Leibniz fellépése előtt is — egyre nagyobb számban — kerültek ki a nyomdákba. Nyilvánvaló azonban, hogy Leibniz volt az, akinek az ilyen, sok nyelvi alapkérdésre választ adó egyszerű szövegek kapcsán nyelveybevetési törekvése minden kortársát meghaladó szinten ismerhető fel. Műveiben számos helyen szinte mottóként ismétli, hogy minden nyelv az Urat dicséri („omnis lingua Dominum laudet”; LSB. 8: 564).

Leibniz érdeklődést mutatott nemcsak a magyar nyelv, hanem a magyarországi viszonyok iránt is, s nem kevésbé foglalkoztatta a magyar őshaza kérdése is. 1699-ben hivatkozott a magyar OTROKOCSI FÓRIS FERENC-re, mint „ein gewisser Otróski” (sic!), aki 1693-ban adta ki az „Origines Hungaricæ” című, magyar őstörténeti és nyelvészeti munkáját (SIGRID VON DER SCHULENBURG, Leibniz als Sprachforscher. Frankfurt am Main, 1973. 64). Megemlíthető, hogy OTROKOCSI mint *Fóris* (*Franciscus*) már helyet érdemelt ki az 1750-ben megjelent, CHR. GOTTLIEB JÖCHER által összeállított „Allgemeines Ge-

lehrten-Lexicon"-ban (2: 675). OTROKOCsiról Leibniz megértően szelíd iróniával szól, többé-kevésbe olyan hangnemben, ahogyan O. RUDBECK „Atland eller Mannheim...” (Upsalae, 1681.) című munkáját bírálja. RUDBECK ugyanis egyebek közt azt állította, hogy a mitikus Atlantisz hajdan Svédországban terült el, s itt születtek az istenek is (LSB. 8: 47). Leibniz így nyilatkozik RUDBECK téziseiről: „Nem tudtam megállni, hogy ne nevessek, amikor láttam az argonauták útját úgy, ahogy azt Rudbeck úr leírta. Mégis teljesen vele érzek a tekintetben, hogy a hyperboreusok Skandináviában lehettek, de ami Atlantiszt illeti, abból semmit nem hiszek” (LSB. 8: 418). Leibniz azonban megbocsájtó, mert RUDBECK könyvéből a korára olyannyira jellemző szertelen hazaszeretetet véli kiolvasni. Nagyjából ezt gondolhatta a magyar OTROKOCsiról is.

Leibniz többször is kifejezi azon meggyőződését, hogy a magyarok „szkítiai” őshazája, a Magna Hungaria, valahol a Kaszpi-tenger és a Volga között terülhetett el (LSB. 8: 593), de nem zárja ki a „Pascatir”-ből (Baskíria) való származás lehetőségét sem, mint ahogy erről JOB LUDOLFhoz intézett egyik levelében (1692) nyilatkozott (B. MICHAELIS, Jobi Ludolfi et Godofredi Guilielmi Leibnitii commercium epistolicum. Gottingae, 1755. 60). Ám egy nagy „hírértékű” esemény hatására végül mégis inkább a Kaszpi-tenger—Volga régiója mellett látszik állást foglalni. Az történt ugyanis, hogy egy Rómából Keletre küldött magyar származású jezsuita hittérítőt (XVII. század közepe) a Kaszpi-tenger környékén a törökök elraboltak, majd eladtak a tatároknak. A szenzáció számba menő „hír” azonban nem ez, hanem az, hogy a fogságba esett jezsuita pap megírta Rómába, talált ott — a Kaszpi-tenger környékén — egy magyarul beszélő népet, akik körében apostoli térítő munkát végezhetett (LSB. 7: 534, 614; 8: 228, 351, 361). SAJNOVICS JÁNOS is érinti — némileg pontatlanul — ezt a híradást. KÁLLAY FERENC sem hagyja említés nélkül ezt a különös esetet (Finn-magyar nyelv. Pest, 1844. 10), hasonlóképpen VÉRTES O. ANDRÁS-hoz (XVII. századi közlés a Volga-menti magyarokról: NyK. 65. 1963: 411—3). Meglepő az, hogy erre az eseményre még a XIX. század elején a spanyol nyelvész, HERVAS Y PANDURO is felfigyel (Catologo de las lenguas de las naciones conocidas... Vol. III. Madrid, 1802. 243; Reprint: Madrid, 1979.). HERVAS megjelöli a végső forrást is: ADAM SCHALL, Historica narratio de initio, et progressu missionis Soc. Jesu... (Viennae Austriae, 1665. 199).

Lehet, hogy Leibniz az ún. altaji nyelvészet kapujának zárját is próbálgatta? Több figyelemre méltó megjegyzést kockáztatott meg a tatár, török, mongol és főként a kínai nyelvről, és egyebek közt kimondja, vannak hatalmas térségek az ázsiai Szkítiában, ahol a népek a magyarhoz hasonló nyelveken beszélnek (LSB. 8: 597). Igen valószínű, hogy az általa akkor még csak a sejtés szintjén érlelődő fogalomra — az agglutináló nyelvekre — utalt.

Az eddig vázoltak azonban kevésbé világítanak rá egy sokkal mélyebb, szélesebb vonulatra. Számunkra — a magyar nyelv eredeztetése, rokonsága szempontjából — voltaképpen nem az a legfontosabb, hogy Leibniz néhány megjegyzésével rátapintott a finn és a magyar nyelv egy nagyon jellemző általános összefüggésére. A magyar nyelvhasználat nehezen kibontakozó kezdeti századai ugyanis arról tanúskodnak, hogy a számunkra is meghatározó (nyugat-)európai háttérben szinte átláthatatlan nyelveredeztetési nézetek kaotikusan örvénylenek és ütköznek össze. Megemlítenő továbbá, hogy a magyar nyelvvel, nyelvrokonsággal összefüggő írások itthon — a korabeli mérvadó európai nézetekhez képest — alig jelentkeztek. Ez következménye volt a török hódoltság nyomán kialakult, századokra negatívan kiható gazdasági és művelődésbeli kényszerű lemaradásunknak. Ahogy KÁLLAY FERENC is megjegyzi (i. m. 8), Magyarországon még a XIX. század elején (és még később is) a könyvtárak igen szegényes állománya miatt a kutatás szerfelett

sok nehézségbe ütközött. Kiemelkedő tudósaink (pl. Gyarmathi Sámuel) csak külföldön (főként nyugati egyetemeken) juthattak hozzá a szükséges forrásokhoz.

A nyelveredeztetés, a nyelvhasználat kialakulása, különféle egyedi alakzatokra cserélődése nagyon nehezen átlátható, szinte kaotikusnak tűnő folyamat, s mindez — úgy tűnik — Leibniz korában sűrűsödött össze, ugyanis — feltevésünk szerint — a nagy földrajzi felfedezések nyomán (amelynek során az Európától távol eső nyelvek is feltárultak), az addig ismert nyelvi világkép immár elbizonytalanodott. Az igen gazdag XVI—XVII. századi spanyol misszionárius grammatika-irodalom a közép- és dél-amerikai indián (főleg: kecsua és ajmara) nyelvek kapcsán — hasonlóan az afrikai nyelvekhez — erősen megkérdőjelezte a latin szabású grammatika univerzalitását. Gondoljunk például H. BRUSCIOTTO olasz hittérítő gyötrelmeire, miközben egy Kongó-melléki bantu nyelvet próbál a latin grammatika igájába törni (*Regulae quaedam pro difficillimi Congensium idiomatis faciliiori captu Grammaticae Normam redactae...* Romae, 1659.). És akkor még nem is említettük a kínai nyelvet. Leibniz 1691-ben azt írja Simon de Loubèrnek, hogy az amerikai, a távol-keleti és az afrikai nyelvek olyannyira különböznek egymástól s főleg a mi európai nyelveinktől, mintha azt mondanánk, ezek egy teljesen más állatfajt képviselnek (LSB. 7: 399). Hangsúlyozni szükséges, hogy Leibniz ezt a hasonlatot egyáltalán nem elmarasztaló minősítésnek szánta; célja a hasonlattal az óriási különbség érzékeltetése volt.

2. Leibniz munkássága (beleértve széles körű levelezését) számunkra legalábbis két szempontból lehet figyelemre méltó: 1. (mint már említettük) a finn—magyar nyelvi analógia megsejtése, ami tudománytörténeti szempontból fontos mozzanat, bár hatása nem volt átütő erejű; 2. az ősnelvek kérdéskörének zűrzavara Leibniz szellemi vezéregyenése körül sűrűsödött össze. Mindez mélyen befolyásolta a magyar nyelvhasználat indulását és alakulását. Mai szemmel nézve ez az indulás negatív irányú, hiszen innen (a XVII. század második felétől) keltezhető a parakomparatív nyelveredeztetés feltűnése, így a heterogén nyelvhasználat is (például OTROKOSI FÖRIS FERENC-nél, 1693.). Persze méltatlan dolog lenne pálcát törni a régi nyelvészek fölött: ne hallgassuk el, hogy a különben éles szemű történész, geográfus és nyelvész, J. EBERHARD FISCHER a „felvilágosodás” századában is úgy tudta, hogy a világ mintegy hétezer éves! (*Sibirische Geschichte... Erster Theil*, St. Petersburg, 1768. 179). Részben ilyen ellentmondásos volt a kor tudománya, miközben azonban a mechanika, asztronómia, matematika stb. terén jelentős felfedezések születtek.

A tárgyalt korszakban olyan fontos nyelvi mozgalmakról van szó, amelyek eszmévilágában a héber ősnelv (és nyelvi ősrökség, a bábéli nyelvzavar) dominanciája mellett erőteljesen jelentkeznek a következő „ősnelvek”: szkíta, kelta, szkíta—kelta (vagy kelta—szkíta), indoszkíta, teuton, svéd, belga, holland, német, dán, kínai stb.). Ami a héber ősnyelvet illeti, Leibnizre szokás úgy tekinteni, mint aki „súlyos” csapást mért erre a középkorból áthagyományozott dogmára. Az igazság azonban árnyaltabb. D. DROIXHE szerint Leibniz a héber nyelv ősiségével kapcsolatban békességre és kompromisszumra törekszik; lehetségesnek tartja, hogy a héber a legarchaikusabb nyelv (*Le voyage de 'Schreiten' — Leibniz et les débuts du comparativisme finno-ougrien*. In: *Leibniz, Humboldt and the Origins of Comparativism*. Ed. TULLIO DE MAURO — LIA FORMIGARI. Amsterdam—Philadelphia, 1990. 22). Mindamellett Leibniz úgy véli, hogy a német több eredeti vonást őriz, mint a héber vagy az arab (SCHULENBURG i. m. 87), sőt úgy hiszi, hogy a héber nyelv tulajdonképpen egy még ősből és gazdagabb nyelv maradványa, „törmeléke” (WATERMAN i. m. 41). Természetesen Leibniz véleményének hatására sem szűnik meg a héber nyelvvel folytatott összehasonlító buzgalom. Emlékeztetnünk kell arra, hogy 1782-ben jelent meg Rómában FR. SALVATORE FILIPO GILII „*Ensayo de historia americana...*” című mun-

kája a karibi nyelvekről. A szerző nagyon ügyelt arra, hogy kijelentse: ezek a nyelvek nem a héberből (és az arabból) származtak, mint ahogy ezt abban az időben gyakran állították (South American Indian Languages. Ed. HARRIET E. MANELIS KLEIN — LUISA R. STARK. Univ. of Texas Press, 1985. 329—30). Egyébként a héber ősnyelvnek — néhány honi nyelvkutatót nem is említve — Európában még a XIX. században is voltak hívei (bármilyen hihetetlen), különben miért írta volna A. SCHLEICHER 1860-ban megrovóan: ha a nyelvtudomány nem fogadta volna el az embernek az első emberpártól való származásának héber mítoszáét, akkor „egyetlen tudósunk sem jutott volna eszébe az a kalandos gondolat, hogy a különböző nyelvi organizmusokat teljesen egy nyelvből vezessen le.” (Die deutsche Sprache. Stuttgart, 1860. 38).

Leibniznek és főként elődeinek (és majd egyes prominens utódoknak) kedvelt kutatási területe a szkíta és a kelta (vagy szkíta—kelta, kelta—szkíta) nyelv(ek) őseredetiségére, az európai nyelvekhez fűződő (vélt) szerves kapcsolatára terjedt ki. Felfogására jellemző, ahogy a görög és a teuton nyelveket összekapcsolja: „Bár nem gondoljuk, hogy a teuton a görögből ered, mégis azt tartom, hogy a görög és a teuton egy közös szkíta forrásból származik.” (Leibniz, Opera Omnia. Ed. L. DUTENS. Geneva, 1768. 5: 341—2). Vitathatatlanul tűnik, hogy Leibnizet nagyrészt C. SALMASIUS elmélete befolyásolta, aki szerint a görög nyelvet (és más nyelveket is) a szkíta nyelv mélyrehatóan átítatta (De Hellenistica Commentarius..., Lugduni Batavorum, 1643. 384—93). Az elődök közül megemlíthetjük még — többek között — JUSTUS-GEORGIUS SCHOTTEL(IUS) Leibnizre gyakorolt hatását is. SCHOTTEL — nem mellőzve az ősi szkíta nyelvi hatást — elsősorban a kelta nyelv meghatározó szerepét emeli ki, sőt úgy hiszi, hogy minden nép, amelyet a görögök és a rómaiak keltáknak neveznek, a teuton nyelvet beszélt. Büszkén vallja, hogy az ősapák a német nyelvet nem koldulták, hanem egyenesen Babilonban tanulták meg, s e nyelv a természet remekműve (Meisterstück) (Ausführliche Arbeit der Teutschen Haubt Sprache... Braunschweig, 1663. 34, 144). SCHOTTEL nem hagy ki egy fricskát az angol nyelv kapcsán, melyet „spuma linguarum”-nak (a nyelvek törmeléke, hordaléka) minősít (i. m. 141). A „nyelvek harcában” e sommás minősítést más korabeli nyelvtudósok is alkalmazták.

Talán jobban megértjük (ha nem is fogadhatjuk el) a gyér számú egykorú (de később sokasodó) magyar nyelv kutatók erős vonzódását a szkíta—magyar rokonsághoz, ha arra gondolunk, hogy ez a szkíta (vagy szkíta—kelta) nyelvi vonulat milyen makacsul tartotta magát még Leibniz korában és jóval halála (1716.) után is. Említsünk meg futólag néhány nevet a sok közül. A sorban kiemelkedik ANDREAS JÄGER, aki a „De lingua vetustissima Europae” (Stockholm, 1687.) című nagy hatású könyvét a szkíta—kelta nyelv őseredetisége elemzésének szentelte. A német irodalmi nyelv megteremtője, CHRISTOPH GOTTSCH (1700—1766.) 1730-ban kifejti, hogy a német nyelv a szkíta—kelta ősnyelvből származik, mint ahogy a svéd nyelv is (A. BORST, Der Turmbau von Babel. 1—4. 1957—63. 1481). 1769-ben JOHANN IHRE (1707—1780.) megjelentette a „Glossarium Suigothicum” című művét, amelyben azt fejtegeti, hogy a héber nyelv olyan ősi, mint a világ, és nyomait a legtöbb nyelv még őrzi. Ám a héber nyelv után a rangsorban — mint ősrokon — mindjárt a szkíta nyelv következik; Scythus mint ős, Jafet vagy Gomer utóda. A szkíták utódai viszont a gótok, géták, svédek, a kelták, továbbá a görögök és a perzsák (BORST i. m. 1461). E. EHRENFELD ZSCHACKWITZ (1669—1744.) 1743-ban publikált írásában így okoskodik: a héber, a föníciai és a görög a német nyelv „leányai”, viszont mindeme nyelvek az ősrégi szkíta nyelvből sarjadtak. Ez szerinte azt bizonyítja, hogy létezett kezdetben egy szkíta—germán ősnyelv (BORST i. m. 1481).

Vannak kutatók, akik — nem is indokolatlanul — a szkíta kérdést úgy tekintik, mint az indoeurópai nyelvészethez vezető kikövezett utat. Így vélekedik például G. J.

METCALF is (The Indo-European Hypothesis in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Studies in the History of Linguistics... Ed. DELL HYMES. Bloomington—London, 1974. 234—51). Nagy vonalakban D. DROIXHE is egyetért az indoeurópaiság ilyenféle fejlődési hullámvonalával, de hozzáteszi, hogy az európai (főként germán, ill. „teuton”) nyelvészetet ebben a korban a valódi nyelvrokonság és az igéző ősi eredet kettős szorításában a „szkíta”, illetve a „keltománia”, sőt „svédmánia” jellemezte. A francia nyelv-származtatási vitákban pedig egyenesen a „furia celtica” járta (DROIXHE i. m. 90—8, 118, 124). S. AUROUX nézete szerint a franciákat alig érdekelte az indoeurópai („árja”) nyelvi rokonság kérdése. Az Európán kívüli nyelvek kutatásában is szerény eredményeket érték el; például J.-F. LAFITAU (1681—1740.) azt állítja, hogy az amerindián népek pelazg eredetűek, J. DE GUIGNES (1721—1800.) pedig úgy tartja, hogy a kínaiak Egyiptomból származnak (S. AUROUX, Representation and the Place of Linguistic Change before Comparative Grammar. In: T. DE MAURO — L. FORMIGARI i. m. 221, 228—9). Tény, hogy Leibniz korában a német nyelvészek Európában már domináns pozíciót kezdtek elfoglalni, különösen a történeti összehasonlító nyelvtudományban, nem kevésbé a nyelvészarmaztatás és a nyelvfilozófia területén.

A nagy földrajzi felfedezések nyomán látókörbe kerülő népek és az egyre több ismeretlen nyelv feltárulása többeket arra ösztönzött, hogy a már ismert népek (és nyelvek) szétvándorlására gondoljon. Elsősorban Amerika benépesedése foglalkoztatta a gondolkodók egy csoportját. Így például H. GROTIUS úgy vélte, hogy Amerika egyes régióiba skandináv népek települtek be, de nem zár ki a migrációból egyes héber törzseket sem (De origine Americanarum dissertatio. [sine loco] 1642.). A korábban már hivatkozott munkájában azonban a szárnyalóbb képzeletű G. HORN elvetette GROTIUS nézeteit, s azt a felfogást képviselte, hogy Amerikát nem a skandinávok (főként nem a norvégek), hanem a szkíták és részben a föníciaiak népesítették be, de nem maradtak ki a hunok, tatárok, törökök sem a migrációs mozgalmakból. Talán valamiképpen a magyarok egy része is részt vehetett (?) e nagy vállalkozásban, mert az egyik szkíta vezért G. HORN *Madya*-nak nevezi. (A *madyiák*, *magyák* később *magyarok*-ként tűnnek fel egyes XX. századi fantasztikus magyar őstörténeti írásokban.) Magyar törzsek bevándorlásának feltevésére HORNNak még az a megjegyzése is utal, hogy a „Tzuruki” népek Amerikába vándoroltak; ezeket eredetileg *Iyrkas*-nak nevezte HÉRODOTOSZ (HORN i. m. 184). Meglepő, hogy jóval több mint száz év múlva, 1781-ben az ír JAMES PARSONS szintén azt állította, hogy a szkíták népesítették be Észak-Amerikát (BORST i. m. 1422—3).

De találkozhatunk a szkíták vándorlásának, hódításainak egyéb nyomaival is, éspe-dig a tatárokéval, akik Leibniz szerint szintén a szkíták közé sorolandók. J. WALLIS angol grammatikus felveti, hogy a skótok nem szkíta (esetleg gót) eredetűek-e (Grammatica Linguae Anglicanae... Hamburgi, 1672. Praefatio). Ehhez kapcsolódik a magyar LISZ-
NYAI PÁL meglepő kijelentése, miszerint a „hideg Óceánus” melletti tatárok egykor hosszú hajókra szálltak, Skóciába hajóztak, az országot meghódították, így a skótok tatár eredetűek, mégpedig „Pictusok” (Magyarok Chronicaja... Debrecen, 1692. 20—1). Alig-ha sejthette LISZNYAI, hogy a piktek megnevezése ismeretlen eredetű (nem indogermán) népet és nyelvet, így semmiképpen sem skótot jelöl.

Itt szükséges megjegyeznünk, hogy a magyar nyelvrokonítás századokon át a meg-hasonlottság zűrzavaros képét mutatta. Egyrészt régtől fogva élt a hun vagy a szkíta, il-letve sokszor csak hun—szkíta származástudat a nemzet (és a nyelvünkről gondolkodók) kollektív tudatában, viszont az emlékezethez nem társult a hun vagy a szkíta nyelv (mivel nem volt található ilyen nyelvemlék). Másrészt egyes grammatikusaink — a külföldi tö-rekvéseket (szinte kényszerűen) utánozva — a héberhez hasonlították a magyar nyelvet. Ebben a relációban ugyan megvolt a nyelvi alap, viszont hiányzott az etnikai eredet hát-

tere. Végül is nagy általánosságban — századokra vetítve — a szkíta, illetve hun—szkíta származás hite győzedelmeskedett. Ne felejtjük el, hogy Leibniz korában a harmadik lehetőség — a finnugor rokonság ígéretes kérdése — határozottan még nem vetődött fel.

Külföldről nézve a hun eredethez való ragaszkodás nem tűnt megkérdőjelezhetőnek. Maga Leibniz is ezt mondja a magyar nyelvről: „lingua hungarica seu hunnica” (DROIXHE i. m. 22). A jeles orientalista, JOANNES PODESTA pedig korábban azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a török etnikumú bolgárok gar (ghar) törzse összekeveredett a hunokkal, így alakult ki a *hun+gar* = *hungar* nép (Dissertatio Academica... Viennae, 1677. 72).

Ez a meghasonlottság különösen élesen mutatkozik meg a szkíta-kérdésben, ugyanis van valamilyen meghatározóan elütő jellegzetesség a magyarok által képviselt szkíta-kép és a külhoni felfogás között. Míg a nyugati tudósok a szkítát hol mint egyetlen ősnyelvet a germánság ősévé avatják, hol pedig a szkíták egybeolvadnak a keltákkal, némely felfogásban azonban a kelta megelőzi a szkítákat. A hazai gondolkodásban csupán a szkíta vagy hun—szkíta eredet jelentkezik.

Mint már korábban érintettük, G. J. METCALF szerint a szkíta-nyelvészet vargabetűkkel ugyan, de egyenesen elvezetett az indoeurópai nyelvészet kialakulásához. Sajnos, ez a metamorfózis nem tűnik ilyen egyszerűnek. Az igaz, hogy Leibniz és kortársai szerint a szkíták a perzsákat is magukba foglalják, s ezen a (már korábban is sejtetett) perzsa ősvényen előrehaladva csakhamar kirajzolódik az „árja” (> indoeurópai) nyelvek rokonsága W. JONES, FR. V. SCHLEGEL, FR. BOPP, W. HUMBOLDT és mások nyomdokain. Így az indoeurópai nyelvészet kialakulása után a szkíta nyelvészetnek eo ipso el kellett volna halnia.

Hazánkban azonban a szkíta kérdésnek volt egyfajta specifikus jellege, mely eltért a nyugati felfogástól. Ezt sugallják krónikáink és számos külföldi tudós is, mint A. BONFINI, P. RANZANUS, B. RHENANUS és sokan mások. Azonban már a XVI. századtól kezdve — főleg német nyelvészek — a szkítákat igyekeztek „kisajátítani”. A. NEANDER már ilyen szófejtést ajánl: *scythia* < *Schutz* < *schuessen* (és szász germán szólásban) < *skeiten*, azaz a *szkíta* annyit tesz, mint ’nyilaz, lö’ (Chronicon sive synopsis historiarum... Lipsiae, 1586. 138, 141). Később azonban külföldön a szorosabban vett szkíta—magyar etnikai rokonság erős támogatásra talált. HERVAS Y PANDURO például a XIX. század első éveiben szilárdan vallja a szkíta—magyar rokonságot (i. m. 3: 17, 173—80), úgy, hogy a hunokat a szkítákkal azonosítja. Nagyjából ez az a periódus, amelyben már biztos pillérekre helyeződött az indoeurópai nyelvrokonság eszméje a német nyelvészek túlsúlya mellett. És ugyancsak ekkortájt a szkíták már kiléptek a G. J. METCALF által sejtett képből, sőt makacsul túlélő népek bizonyultak. Elég, ha megemlítjük, hogy még a XIX. század közepén is diadalmenetben vonultak régióból régióba a képzelet hadi útjain. H. C. RAWLINSON 1854-ben írt „Notes on the Early History of Babilonia” című tanulmányában felvázolja a szkíták hőskölteményszerű alak- és névváltozásait (kánaániak, hettiták, etruszkok stb.). RAWLINSON külön hangsúlyozza, hogy a finnugor népek és nyelvek (kivált a magyarok) még ma is a szkíták, s azok nyelvét képviselik. Még számtalan külföldi kutatót is tanúnak hívhatnánk, de szükségtelen. M. A. CASTRÉN (Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker... St. Petersburg, 1857.) nyomán a szkíta népek és nyelvek (a turániakkal együtt) altajivá lényegülnek át anélkül, hogy a róluk alkotott szemlélet lényegbevágóan módosult volna. A különbség annyi, hogy az altaji minősítés konkrétabbnak, megfoghatóbbnak bizonyult, ám évtizedekkel később számos belső elméleti változáson (és válságon) ment át. CASTRÉN idejében dinamizálódik a „turáni” népek és nyelvek gondolata, s ekkor tűnik fel a nyelvi horizonton a sumer nyelv is. Ennek ellenére a szkíták nem szűntek meg létezni egyes eredetmagyarázók számára: akár ezzel a névvel jelölve, akár különös

metemorfózisokat átélve, akár tudományosan követhetetlen eredetmítoszok homályában sodródna nem kevés honfitársunk tudatában.

De Leibniz is korának embere volt, korán nem léphetett túl, s így nem meglepő, hogy hitt a hangok (hangzók) misztikus-mágikus, természetfüggő mivoltában. PLATÓN „Kratülosz”-át — mint korábban sokan mások is — jól ismerte, s szinte változatlanul vette át a főszereplőnek, Szókratésznek az egyes hangzók mélyén rejtőző „természeti” alapfunkciókba vetett hitét. Például az *r* mozgást, gyorsaságot, míg az *l* simaságot, lágyaságot, csúszást képvisel (vö. H. N. FOWLER, PLATO with an English Translation... Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, London, 1963. 145). Kikövetkeztethető, hogy Leibniz és kortársainak „hangmetafizikai” találgatásai hatással voltak néhány magyar nyelvűbűvára is. Közéjük tartozik például DR. KOVÁTS FRIGYES 1866-ban publikált díszes, de alulmúlhatatlan könyvével: „A magyar böltsészet vagy e mindenség alkotásának titka...” (Pest). Ami pedig a görög nyelvben itt-ott előforduló idegenes hangzású szavakat illeti, már PLATÓN is felismeri, hogy például a πυρ ’tűz’ nem görög, hanem „barbár” eredetű szó (FOWLER, i. m. 93). Leibniz ezt helyesen a germán *fīr*, *feuer* szavakkal azonosítja (vö. SCHULENBURG i. m. 79—80). Leibniz rokonít a germánnal egy sereg kelta szót (főként ír, walesi nyelvből merítve). Feltételezi például, hogy maga a *kelta* szó a német ’held’-ben reinkarnálódott (SCHULENBURG i. m. 281). Leibniz a feltételezett kelta—szkíta ősnyelvet két nyelvág összefolyásának tekinti: a szkíták képviselik az ázsiai ágat (török, tatár, finn, magyar, szarmata, perzsa), míg a kelta a germán („teuton”), görög, latin nyelveket foglalja magában.

Leibniz nyelvtudományi gondolkodásának egyik fontos állomása az, hogy erősen kételkedik a bábeli nyelvzavar megtörténtében, főleg abban, hogy az egyfajta isteni „átok” következménye. Inkább úgy véli, hogy a nyelvzavart kezdettől fogva az emberi természet nagyfokú különbözősége idézte elő. Különösen valóságnak látja az emberek, népek és nyelvek közötti különbözőséget, amikor szóba hozza az amerindián, az afrikai nyelvek, továbbá a baszk nyelv jelentős eltérését az európai nyelvi modelltől. Felfogásában ugyanakkor és párhuzamosan egy feloldhatatlan ellentmondás jelenik meg, az tudniillik, hogy kauzális kapcsolatot tételez fel a szavak és a dolgok között, vagyis „a szavak nemcsak a gondolat, hanem a dolgok szimbólumai is” (WATERMAN i. m. 62). Ennek ellenére (vagy talán éppen ezért?) szilárdan hitt az időtlenül távoli, egyetlen ősnyelv (Ursprache) létezésében.

Az ősi bábeli nyelvzavar hite azonban Leibniz kételkedése ellenére is fennmaradt, és ezzel összefüggésben nagyjából a XVII. századtól különféle — sokszor a racionalitás jeleit (is) mutató — elméletek is születtek. Az egyik hosszú életű elgondolás szerint a nyelv összezavarodása szinte a világteremtéssel egyenértékű felmérhetetlenül hatalmas isteni tett. Ugyanis — ahogy például GELEJI KATONA ISTVÁN elmélkedik — a nyelvek összezavarásával párhuzamosan és ugyanabban a „szempillantásnyi” időben egy teljesen „más idegen nyelvnek kellett a helyett [tudniillik az eredeti nyelv helyett] elmélyekben nyomatnia” (Titkok titka... Gyula-Fejér-Varatt, 1645. 83—4). Vélhetően Leibniz az ilyen villámcsapásszerű hirtelenséggel beálló nyelvzavart utasította el, de közel állhatott hozzá a nagy hírű SAMUEL BOCHART érvelése, aki szerint az ősi társadalom széthullott, népekké atomizálódott, mi több — írja BOCHART — „a nyelvzavar még ma is tart és tartani fog a világ végezetéig” (Geographiae Sacrae pars prior. Phaleg seu de dispersione gentium et terrarum... Cadomi, 1651. 64—5).

Ma már igen különösen hat, de tény, hogy Leibniz szerint a régi észtek nyelve közel áll a „britanniaihoz” (feltehetően a welsh nyelvre gondol). Ezt a vélekedést Tacitus „Germania”-ja is sugallja, amelyben a római író úgy nyilatkozik, hogy az észtek (aestius) nyelv a „britanniaihoz” áll közelebb (Tacitus összes művei. Bp., 1980. 1: 70). A welsh nyelvből maga OTROKOSI FÓRIS FERENC is merített egyes hasonlóknak tűnő magyar szavak egybevetésekor (például *lleian* ’vesztaszűz’ — m. *leány*. Origines Hungaricae. 1693. 1:

XVII.). Leibniz egyébként javasolja Job Ludolfnak, hogy szláv, germán és breton (tehát egy másik „brit” nyelv) mellé az észti nyelvet is be kell vonni a hasonlításokba (LSB. 8: 229—30). Azonban az észti nyelv — Leibniz helyes sejtése alapján — nem a szlávhoz, hanem a finn nyelvhez közelít. Azt is sejtí, hogy a lappok, finnek, észtek között nyelvi-népi rokon vonások tűnnek elő.

Feltehetően Leibniz a Miatyánk-szövegekkel kapcsolatban valamiféle szemantikai egyezésre hívta fel a figyelmet, amikor (1692-ben) egyik levelében kifejti, hogy nincs különösebb távolság a számi *Savang*, a finn *Taiwan*, az angol *Heaven*, a wales-i *nefoedd*, a magyar *menyegbe* (sic!) stb. jelentések között (LSB. 7: 554).

Leibniz minden kortársánál nagyobb jelentőséget tulajdonított a régi földrajzi elnevezéseknek, különösen a hegyek és folyók ősi neveinek. Ezek alapján úgy véli, hogy a germán nyelvből sok skandináv hegy- és folyónevet nem lehet megfejteni, így feltételezi, hogy ezeket egy régebbi, nem germán nyelvet beszélő nép adta, nagy valószínűséggel a lapp—finn népréteg (SCHULENBURG i. m. 100). Leibniz szerint Európa északi régióját egészen Szibériáig a lapp—finn ősnépesség uralhatta, mint ahogy Európa déli részein (Ibér-félsziget) — talán Afrikából bevándorolva — a baszkok képezték a legősibb népréteget. Így — Leibniz szerint — feltételezhető egy igen korai népvándorlás Európába (SCHULENBURG i. m. 105). Leibniz még 1702-ben is azt írja Job Ludolfnak, hogy a skandináv félszigeten a finnek voltak az őslakók, s csak később, fokozatosan húzódtak fel oda a germán törzsek (WATERMAN i. m. 56). Arra azonban Leibniz már nem ad választ, miként képzei el a finn—magyar nyelvi közelséget ilyen időkeretben és ilyen földrajzi messzeségben. 1706-ban azonban egyik levele szerint feltételezi, hogy a „finnlappok” (Finnolappen) eredeti, ősi kiterjedése Kaledóniától (Skócia) a Kaszpi-tengerig húzódtott (SCHULENBURG i. m. 105). Így már éppenséggel elképzelhető, hogy a magyarság őshazája (a Leibniz által javasolt Volga—Kaszpi-tenger környéke) és nyelvi kapcsolata elvileg beilleszthető ebbe a hatalmas földrajzi térségbe.

Nem tudni, miből, honnan táplálkozhatott Leibniz azon meggyőződése, hogy a finnek Észak-Európa őslakosai. Talán a finnek, észtek maguk gerjesztették ezt a hiedelmet, vagy azok a deákok, akik a XV—XVII. század folyamán német egyemenek tanultak. Lehet, hogy BALÁZS JÁNOS (is) valami ilyesmire gondolt? (Finnisch-ugrisches Treffen bei Melanchton. Ural-Altaische Jahrbücher XXXIII/3—4. 1961: 252—4). Mindenesetre különös, hogy ez a meggyőződés — kissé átalakított köntösben — a XX. század második felében is felbukkant és követőkre talált. A külföldön élő észti író, V. EDGAR SAKS például kifejtette, hogy Európa ősnépessége eredetileg finnugor volt, s csak jóval később húzódtak fel ebbe a régióba a germán (skandináv) hódítók, akik fokozatosan egyre inkább észak felé szorították a finnségi népeket, meghódítva településeiket (Esto Europa. A Treatise on the Finno-Ugric Primary civilization. Montreal, 1966.).

A kelet-európai történelem alapos ismerője, O. HALECKI úgy látja, hogy egy nagyon korai időszakban finn törzsek telepedtek meg a Baltikumban. Számos, nagy lélekszámú finn törzs élt — írja — nemcsak a mai Finnország területén, hanem Skandináviában is, mígnem a XII. században a svédek elfoglalták ezt a területet. Szerinte finnek éltek a Volga-medencében, az Északi-óceán és az Urál hegység tájékán is (Borderland of Western Civilization. History of East Central Europe, New York, 1952. 12—3). Amellett, hogy a finnségi népek területi eloszlása kapcsán HALECKI a taglalt leibnizi elgondoláshoz közelít, mellesleg állást foglal a finneknek és a magyaroknak a mongol rasszhoz való tartozása mellett is (i. m. 13, 15), ami — bárhogyan is nézzük — okoz némi meglepetést.

A XX. század záró évtizedében talán még erőteljesebben érvelt néhány finn nyelvész amellett, hogy a finnségi népek nem Ázsiából vándoroltak jelenlegi lakhelyükre, hanem mindig is ott éltek. Többen azt vallják, hogy e népek a cromagnoni ember egyenes

folytatását képezik. Vezető teoretikusuk, KALEVI WIIK, azt állítja, hogy a skandináv-germán nyelvekben (elsősorban a svédben) még ma is áttűnik egy ősi finnugor fonetikai sajátosság. RÉDEI KÁROLY (Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Bp., 1998. 119—21) részletesen elemzi és szakavatottan bírálja KALEVI WIIK és követőinek elméleteit. DÉCSY GYULA — anélkül, hogy bármiféle vitába bocsátkozna — kijelenti: „Meglehet, hogy a finnek Finnországban a skandináv-germánok nagy csoportjait asszimilálták a történelem előtti időkben (a Kr. u. 7. századig).” (The Linguistic Identity of Europe. Part II. Bloomington, 2000. 288).

Nyilvánvalónak tűnik, hogy Leibniz, akit joggal tartunk szellemóriásnak, bizonyos mértékig hivatkozási alapja lehet a legújabb vitáknak, elméleteknek akár a magyar nyelvről vagy a magyar őshazáról, akár a finnségi népekről van szó; felfogása egyfajta „közbeeső” állomásként hatott a későbbi korok nézeteire, a teóriák irányaira. Azonban áttételes módon leginkább a szkíta nép- és nyelvvel összefüggésben gyakorolt máig kisugárzó hatást a magyar nyelvhasználat egyik úttévesztő áramlatára; ugyanakkor a magyar és a finnségi nyelvek együvé tartozására is felhívta a figyelmet. Ez a közelség hosszú késéssel ugyan, de genetikai (nyelvi) rokonsággá érett, és ma már joggal uralkodó pozíciót foglal el a magyar történeti nyelvtudományban.

HEGEDŰS JÓZSEF

Leibniz and the Finno-Ugrians

Leibniz, one of the most prominent scholars of his time, was interested not only in natural sciences, mathematics, philosophy, etc. but in linguistics as well. As is known, he was presumably the first to declare the *close* linguistic connection between the Finnic languages and Hungarian. In accordance with his precursors and contemporaries, he was deeply immersed in the “primeval” Scythian and Celtic (or Scytho-Celtic/Celto-Scythic) languages; he considered them as chronologically distant ancestors of the German(ic) language(s). Lots of words were thought by him to have come from Celtic languages (e.g. *Kelt* > Germ. *Held*). — Leibniz was a determined proponent of the Finlanders and Lapponians being the original settlers populating the Scandinavian Peninsula. Interestingly enough, there are present-day Finnish linguists claiming that the Finnish people have not come from Asia; that they represent the original population living in the same region from times immemorial. — As to the Hungarians, Leibniz was convinced that their original homeland might have been near the vast Volga—Caspian Sea region. Leibniz’s Scythian theories have left deep resonances on Hungarian language comparisons. Even today we find paracomparative writings focusing on the almost mythical Scythian origins of the Hungarian language in spite of the fact that the Finno-Ugrian origins of Hungarian have long been proved.

JÓZSEF HEGEDŰS

A hangváltozásokról

Ha csupán vázlatosan tekintjük is át anyanyelvünk vagy más nyelvek történetét, látjuk, hogy a mai nyelvállapot kialakulása szempontjából különösen fontos helyet foglalnak el benne — amint erre egykor már az újgrammatikusok rámutattak — a hangváltozások, amelyek például a szláv nyelvek fejlődésében jelentős morfológiai és szóképzéssel járó következményekkel is jártak. Természetesen nem esetleges vagy véletlen jelenségek ezek, nem is a nyelv(ek) szeszélyei, hiszen, amint annak idején A. LESKIEN is hangsú-